

Fekete László

Ember, gép és kommunikáció

Néhány évvel a kommunikációs eszközök konvergenciája előtt

A 20. században a telefon két személy között zajló beszélgetés távolsági átvitelének technikai problémájával kapcsolódott össze. Működése az analógia, a reciprocitás és az egyidejűség elvén alapult. Lehetővé tette a hang távolsági átvitelét, de a beszélgetőket megfosztotta a kommunikáció más szenzorikus módozatainak használatától. A 21. század telefonja ezért nyilván felkínálja majd a személyek között zajló kommunikáció valamennyi szenzorikus módozatát. Az átvitel technikai problémái, a szűk keresztmetszet és a költségek ugyanis a kezdetektől fogva háttérbe szorították a személyek közötti kommunikáció valamennyi elemének párhuzamos technikai rekonstrukcióját, vagyis annak figyelembevételét, hogy a beszélők számára az akusztikus-auditív, vizuális, haptikus (tapintási) és olfaktorikus (szaglási) jelek együtt és egyidejűleg alkotják a jelentés megragadásának feltételét. A személyek között zajló kommunikáció során mindezen jelek együttesének szabályozott, intencionális és olykor persze rendezetlen cseréje folyik a beszélők természetes kommunikatív terében. De ez a telefon az analóg szenzorikus jelek digitalizálásával, részekre bontásával és manipulálásával pusztán újra fogja építeni a kommunikáció interszubjektív terét a beszélők virtuális kommunikatív terében. Ezért ez a telefon még nem fog radikálisan új korszakot nyitni a kommunikáció történetében, mert antropológiai elveket követ. A részekre bontott, átalakított és manipulált jelek ugyanis mindkét oldalon mindig az identikushoz, az ember által természetesen kódolható és dekódolható jelekhez térnek vissza a jelen idejű diszkusszió folyamatában.

Ugyanakkor már ez a telefon is olyan lehetőségek egész sorát kínálja fel használóinak, amelyekről hajlamosak voltunk azt gondolni, hogy azok egyáltalán nem tartoznak a kommunikáció eredeti, nyelvi és társadalmi jellegzetességei közé. A nyelv felől nézve ez a telefon már lehetővé teszi a jelen idejű és személyek között zajló textuális dialógust, az írásban beszélést, a társasírást, vagy az írottak és a mondottak ikonikus és képi vizualizációját, s ugyanígy a nyelv ezen szenzorikus módozatainak legváltozatosabb és egyidejű kombinációját. Ezek a frivol nyelvi játékok csak láthatóvá és megragadhatóvá teszik számunkra azt, amit Saussure a nyelvről mint az egységes szemiotikai rendszer részéről már a 20. század elején megfogalmazott.¹ A nyelv felől nézve nincs külön beszéd és nincs külön írás, csak a résztvevők szándékaitól és a közlések kontextusától függő különböző nyelvi megvalósítások léteznek. Halliday tömör megállapítását idézve: „A nyelv fontosabb, mint a beszéd vagy az írás.”² A beszéd és az írás, az álló és a mozgó képek, a

¹ Ferdinand de SAUSSURE, *Cours de linguistique générale*, Paris: 1972, 32–35. o. Magyar kiadás: Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Budapest: 1997, 45–47. o.

² M. A. K HALLIDAY, *Spoken and Written Language*, Victoria: 1985. 92. o. – Ferdinand de SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, id. kiad., 41. o., vö. 133–135. o.

haptikus és a szomatikus jelek, a logikai és a matematikai nyelvek, a mozgás- és a zenei nyelvek, a morfológikus és a kromatikus kódok, a különféle programnyelvek stb. egymás mellett, egymást helyettesítve és kiegészítve teremtik meg textuális világunkat a kommunikáció folyamatában. A különféle nyelvi jelek és kódok felhasználásával létrehozott textuális világ sokszínű világ, amelyet annyiféleképpen lehet elbeszélni, megírni és olvasni, ahányféleképpen az elbeszélő, a megírt és az olvasott világ megfelel a közös megértés interszjektív feltételeinek. A kommunikáció nyelvi sokféleségének lehetőségei leginkább a világhálón és annak különleges szemiotikai szövetében, a hypertextben mutatkoznak meg számunkra. S újabban a telefon is, amelyet voltaképpen már csak hagyománytiszteltből nevezhetünk annak, egyre inkább részesévé válik az új textuális világ létrehozásának.

Azonban, a nyelvet használók felől nézve, az új kommunikációs technológiák és eszközök terjedése a kommunikáció terének és idejének, valamint a beszélők társas körének mérhetetlen kiterjesztésével, a folyamatos és ellenőrizhető jelenlét kényszerével életünk megszokott kereteit feszegetik. Eddigi életünk tér- és időstruktúrájának felbomlása még akkor is rosszul fog érinteni bennünket, ha tudjuk, hogy nagyon is új az, amit mi hajlamosak vagyunk hagyományosnak, vagy egyenesen valamiféle eredendő antropológiai adottságnak tekinteni. Mai életünk tér- és időstruktúrája ugyanis nem régebben, mint másfélszáz évvel ezelőtt, a nagyipari termelésen alapuló civilizáció kezdetével és a munkamegosztással, a régiók közötti nagy közlekedési rendszerek kiépülésével, a modern nagyváros születésével és annak funkcionális tagoltságával kezdett kialakulni és megszilárdulni.³ A munka, a politika, a kultúra, a kultuszok és a magánélet elválasztott terei világosan kijelölték a köz- és a magánélet határait, megszabták a személy gazdasági, társadalmi és politikai helyét, melyekben más és más időben, szerepekben és nyelveken engedték megszólalni. A jeltovábbítás forradalma nyomán megjelenő tömegmédiák az időnek és a térnek ezt a tagoltságát tudatosították hallgatóikban. Műsoraik reggel ébresztettek és munkára serkentettek, napközben az inaktív népeséghez szóltak, délután műveltek, tájékoztattak és szórakoztattak, este nyugtattak és altattak, éjjel pedig elnémultak. Az évszakok változásának fontosságát a nagyipari munkaszervezet tette számunkra viszonylagossá, a napszakok változásának fontosságát pedig a globális gazdaság új időfogalma teszi anakronisztikussá. S a homogén időfolyam meggyengíti életünk elkülönített színtereihez való ragaszkodásunkat is.⁴ Az új kommunikációs technológiák és eszközök ugyanis nincsenek tekintettel az ember helyére és időbeosztására, közvetlenül és késsedelem nélkül juttatják el az üzeneteket, az információ szabad áradása ezért folyamatos, ellenőrizhető és interaktív jelenlétet kényszerít ránk. A folyamatos jelenlét kényszerét, a „kapcsolatban lenni örült szenvedélyét” sokan a személy viselkedésének kóros állapotaként próbálják meg értelmezni.⁵ A köz- és magánterek határait megszüntető mobiltelefonzaj, amely paradox módon a távollévőket összeköti, a közellévőket pedig elválasztja, számunkra a társadalmi rendezetlenség és szétszóródás egyik jellegzetes tünete. Meglehet, hogy ez így van, mindenesetre a kommunikáció eddig elválasztott tereinek és tagolt idejének összezsúszása előrevetíti életünk megszokott rendjének átalaku-

³ Walter BENJAMIN, *Das Passagenwerk*, Frankfurt am Main: 1982. – Roland BARTHES, *L'Empire des signes*, Paris: 1970. – Lewis MUMFORD, *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*, New York: 1961. – Paul VIRILIO, *La vitesse de libération*, Paris: 1995.

⁴ Richard SENNETT, *Le travail sans qualité: les conséquences humaines de la flexibilité*, Paris: 2000.

⁵ Ignaco RAMONET, *La Tyrannie de la communication*, Paris: 1999. 43. o.

lását. A Coordinated Universal Time (UTC), az Internet Time, a New Earth Time és hasonló szabványok és kezdeményezések mutatják a modern idő és a modern munkaszervezet erózióját. Az ezer egyenlő ütésből vagy a 360°-ból álló nap az időzónák és a földrajzi határok szerint osztott időt és teret akarja egységesíteni. Az UTC pedig a folyamatosan működő nagy számítógéphálózatok munkáját összehangolva a helytől függetlenül teremti meg az egységes világidőt.⁶ Az ember még nemigen találja itt a helyét, annál is inkább, mert a változás – többek között – éppen helyfogalmunk relativizálásával jár együtt. S azt sem állíthatjuk határozottan, hogy a változtatás igénye az ember saját belső vagy egész nemét érintő antropológiai szükségletéből eredne. Az emberi kommunikációnak eleddig nem volt antropológiai feltétele a mindig *online* állapota, a beszéd tér- és időhatárainak lebontása, a beszéd különböző színhelyeinek egybenyitása, a beszélők körének mérhetetlen kiterjesztése. Éppen ellenkezőleg. De miután az ember előidézte az információ áramlásának planetáris felpörgését, úgy hiszi, hogy szabad akaratából már nem tud változtatni annak menetén, mégha az alkalmazkodás során gyakran ütközik is saját korlátaiba. Az állandó készenléttel, a hírek és az üzenetek drasztikus tömörítésével próbál meg védekezni az információk folyamatos áradásával és a válaszdő lerövidülésével szemben; de nem lehetnek illúzióink, ebben mindenki vesztesre áll. Ennek a rövidítésnek, tömörítésnek még technikai és gazdasági okai voltak a telefon születésekor, ma sokkal inkább a beszéd és a beszélgetés időtartamának antropológiai korlátai, a szövegértés és a szöveglétrehozás „kézműves” technikai kényszerítik erre a küldőt és a befogadót egyaránt.

Ugyanakkor a kommunikációs tér radikális kiszélesítésének iránya már régóta ismert és nyilvánvaló: ez az ember és a gép, valamint a gépek közötti kommunikáció. Ebben a kommunikációban a jelek már nem feltétlenül az identikushoz, az ember által természetesen kódolható és dekódolható jelekhez térnek vissza. Amikor a világhálón barangolunk, vagy használjuk a mobil telefon újabb és újabb szolgáltatásait, hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy már nemcsak (s az Internet esetében nem is elsősorban) felebarátainkkal, hanem számítógépekkel kommunikálunk.

*

A filozófia kétezeröttszáz éves történetét végigkísérte az emberi nyelvvel szembeni bizalmatlanság. Filozófusok generációi írtak és tanítottak a nyelvről azért, hogy írásban és szóban győzzék meg olvasóikat és hallgatóikat az írás és a beszéd tökéletlenségéről és másodlagosságáról. Úgy gondolták, hogy a tudás, a megértés, a megismerés az értelem belső, a nyelvet megelőző és attól elválasztott elmélkedő tevékenysége. De ugyanígy másodlagosnak tekintették a nyelvet a dolgok egyszerű ottlétéhez és rendjéhez képest is. Az értelem és a világ dolgainak feltárásában a nyelvnek legfeljebb reprezentatív funkciót tulajdonítottak, mert minden, ami igaz, lényegi és elsődleges, az vagy a tiszta értelem vagy a dolgok szférájához tartozik. „A nyelv áruhába öltözteti a gondolatot.” – hangzik Wittgenstein szigorú ítélete a *Traktátusban*.⁷ „[A] filozófia feladata, hogy megtörje a szó uralmát az emberi szellem felett...” – fogalmazza meg programját Frege a

⁶ Lásd erről bővebben: <<http://www.swatch.com>>, <<http://newearthtime.net>> és <<http://www.greenwich-meantime.com>>.

⁷ Ludwig WITTEGENSTEIN, *Logikai-filozófiai értekezés*, Budapest: 1989. 4.002.

Fogalomírásban.⁸ Mintha az ember számára létezne nyelvtől független valóság és gondolkodás, amelyek mint beszédünk világos és egyértelmű referencialitásai megalapozhatják állításaink igazságát. Mintha nem ez a lenézett és tökéletlennek tartott nyelv tenné számunkra létezővé, elgondolhatóvá és láthatóvá mindazt, ami nyelv nélkül nincs, elgondolhatatlan és láthatatlan.

A fenti hagyománnyal szembeni erőteljes ellenhatásként a 20. században a nyelv analízise kerül a filozófiai vizsgálódások középpontjába. A filozófia nyelvi fordulata a *homo communicans*, a kommunikáló ember alakjának megjelenésével és középpontba állításával később létfilozófiai, politikai, társadalomfilozófiai és etikai vetületet is kap.⁹ Az ember egzisztenciális terve, személyes kapcsolata a természeti és a társadalmi világgal a nyelvben mutatkozik meg, s a kommunikáció folyamata tárja fel előtte a természeti és a társadalmi világ megismerhetőségének és megértésének horizontját. Az ember a kommunikáció folyamatában teremti meg a dolgok világának strukturáltságát, elbeszélhetőségét és olvashatóságát, s maga a kommunikáció mutatja meg a dolgok, a társadalom és önmaga felé forduló ember elsődleges eligazodását. Egyszerűen, a kommunikáció létrehozója, mozgatója és újraírója viszonyaink összességének. A filozófia nyelvi fordulatának azért is lehetett jelentős teoretikus és társadalmi hatása, mert a nyelvről szóló új filozófiai elképzelések találtak egy sor ekkor születő tudomány, a kibernetika, az informatika, a számítógép-tudomány és a kommunikációelmélet eredeti felvetéseivel és problémáival. S az új tömegművelés, amelyek a szomszédság által meghatározott kommunikatív térből kiragadott ember számára egyszerre jelentek meg a politikai propaganda és az indoktrináció, valamint a kultúra demokratizálódásának és a vélemények sokszínűségének közvetítőiként, maguk is további társadalomelméleti és filozófiai vizsgálódásokra ösztönöztek. A filozófiai, tudományos, technikai és társadalmi hatások összetett viszonyrendszeréből itt csak a filozófiai értékorientáció változásait jelző utópiák és disztópiák néhány problematikus elemét emelem ki, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tömegművelés utáni korszak kommunikációjához.

A kommunikációs társadalom és benne a *homo communicans* jövőjéről szóló mai utópiák akaratlanul is sokat átvesznek a kibernetika egyik létrehozójának, Norbert Wienernek a társadalomfilozófiai vízióiból. Wiener a második világháború okozta trauma hatására és saját politikai elképzeléseitől vezetve arra törekedett, hogy a kibernetikát, a kontroll és a kommunikáció matematikai és mérnöki tudományát az emberiség morális megalapozású általános tudományává tegye. A kibernetika egyszerre kívánt megoldást találni a jeltovábbítás matematikai és mérnöki problémáira, s az ember és az ember között zajló kommunikáció társadalmi zavaraira. Röviden, Wiener a kommunikációban fedezte fel minden emberi nyomorúság hatásos ellen-szerét. S azzal, hogy Wiener összekapcsolta az információt az entrópia fogalmával, az ember „a káosz és a rend kozmikus drámájának” szereplőjévé vált. „Ahogy az entrópia növekszik, az univerzum és minden zárt rendszer az univerzumban természeténél fogva a romlás irányába tart, elveszíti különbözőségeit és a legkevésbé

⁸ Gottlob Frege, „Fogalomírás”, a Gottlob FREGE, *Logika, szemantika, matematika* c. kötetben, Budapest: 1980. 21. o.

⁹ A fenti állítás alátámasztására néhány nagyhatású filozófiai munkát idézve lásd: John L. AUSTIN, *Telten ért szavak*, Budapest: 1990. – Jacques DERRIDA, *La voix et le phénomène*, Paris: 1967. – Jürgen HABERMAS, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 1–2. köt., Frankfurt am Main: 1981. – Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, Budapest: 1989, lásd kül. 34. §. – Karl JASPERS, *Vernunft und Existenz*, Groningen: 1935, II. fej. – Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, Budapest: 1984, 3. rész – Ludwig WITTGENSTEIN, *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest: 1992.

valószínű állapotból a legvalószínűbb állapot felé halad, vagyis a rendezettség és a különbözőség állapotából, ahol különbségek és formák léteznek, a káosz és az egyformaság állapota felé” – írja Wiener a *Human Use of Human Beings* című művében.¹⁰ Wiener szerint ilyen zárt tér az emberi kommunikáció univerzuma is, ahol az entrópia természeténél fogva növekszik, s a társadalom szüntelenül a káosz, a rendezetlenség és a zaj irányába tart. Az információ szabad áramlásának hiánya, a tartalmak beszűkülése és egyformasága szükségszerűen vezet entrópiához, a beszélők univerzumának hanyatlásához, káoszhoz és végül pusztulásához. Ezért az emberek között, valamint az emberek és a gépek között zajló kommunikáció folyamatában az információ szabad áramlásával, a tartalmak sokféleségének és változatosságának fenntartásával kell megőrizni a társadalom homeosztázisát, vagyis az egésznek a sokféle, önálló és különböző részek együttműködése nyomán létrejövő egyensúlyi állapotát. Az entrópia fogalma ma már persze elveszítette a wieneri apokaliptikus jelentését, s azt jobbra csak az üzenet információtartalmát meghatározó Shannon-függvény kapcsán matematikai, mérnöki problémaként tárgyalják az információelméletben.¹¹ S napjainkban kevés követője van már Wiener „dematerializált materializmusának”, ahogy bírálói elméletét nevezni szokták, de mai utópiáinkban a személy szabadsága, a méltányos és igazságos társadalom képzelete elválaszthatatlanul összekapcsolódott az információ és a kommunikáció általa vázolt emberi vonásaival.

Mai utópiáink a tömegmédiák utáni korszak kommunikációs technológiáitól és eszközeitől várják mindazon civilizatorikus emancipatorikus célok beteljesítését, amelyeket a politika szférájában a demokratikus társadalmak folyamatosan elmulasztanak megvalósítani. S valóban, a világháló a kommunikatív tér nyitottságával és határtalanságával, a tartalmak és a beszédmódok sokféleségével és változatosságával újraéleszti mindazokat a reményeket, amelyeket sokan a szabad és független személyek által létrehozott társadalom működéséhez nélkülözhetetlen feltételeknek gondolnak. A világháló lényegéből következően participatorikus, mert az nem más, mint az emberek, valamint az emberek és a gépek közötti kommunikáció hálójában létrehozott kapcsolatok, gondolatok és tranzakciók halmaza. A kibertérben a szimbolikus javak, a tudás, a kultúra folyamatos előállítása, cseréje és értelmezése folyik. Pontosan úgy működik, ahogy a 20. század elején Saussure a nyelv lényegéről beszélt: „mindenki minden pillanatban részese, ezért mindenki szüntelenül hat rá”.¹² Működésének alapelveiből természetesen következik a tudás egyenlő disztribúciója, s a rendszer performativitásának és funkcionalitásának fenntartására irányuló közös törekvés. Az egész középpont nélküli, de ennek a gigantikus tudáshalmaznak egyvalaki, a *homo communicans* mégis a középpontjában áll, aki kultúrája, ismeretei, vágyai és szándékai szerint generálja a tudás legváltozatosabb alakzatait. Az egészből olyan részhalmazokat hoz létre, amelyek egyediek, mert saját kommunikatív kompetenciáját tükrözik, saját helyesség- és hasznosság-igényének felelnek meg, de mégsem önkényesek, mert a kommunikáció performativitása, a jelentések interszjektív megragadhatósága érdekében mindig tekintettel kell lennie a közös kommunikatív tér nyelvi-kulturális szabályai-

¹⁰ Norbert WIENER, *The Human Use of Human Beings*, London: 1950. 12. o.

¹¹ Claude E. SHANNON – W. WEAVER, *The Mathematical Theory of Communication*, Glencoe, Ill.: 1949. Wiener és Shannon entrópia-fogalmának különbségéről lásd W. Ross ASHBY, *An Introduction to Cybernetics*, London: 1957, 174–186. o.

¹² Ferdinand de SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, id. kiad., 98. o.

ra. Mintha az ideális társadalom homeosztázisáról szóló wieneri vízió kezdene a kibertérben kiteljesedni: a kommunikatív tér gyorsuló sebességgel tágul és differenciálódik, a beszélők gigantikus univerzuma mégis megőrzi egyensúlyi állapotát. A felfokozott várakozást, amely az új kommunikációs technológiákat és eszközöket övezi, egy személyközpontú, nyitott és sokszínű (beszéd)kultúra létrehozásának lehetősége táplálja. Utópikus ellenvilágát kínálják mindannak, ami személytelen, távoli és pusztán passzív be/elfogadást enged meg számunkra a kommunikáció másik, szélső pólusán. Az új kommunikációs technológiák és eszközök ugyanis egyesítik és felkínálják a kommunikáció mindazon elemi funkcióit, amelyekről például a tömegmédiák megfosztottak bennünket. Hiszen a kommunikáció eredetileg azt jelentette, hogy jelentéssel rendelkező jelek közvetítésével átadni és közössé tenni valamit, ami személyes. Jeleknek, értékeknek és gondolatoknak szüntelen cseréjét a beszélők közös diskurzusában. A beszéd monopóliumának fenntartása miatt, ahogy Baudrillard fogalmazott egykor, „a társadalmasodás folyamata egyensúlyát veszíti”; ezért „e terület forradalma, mint ahogy minden másé is, a válasz lehetőségének helyreállításán múlik”.¹³

A jelek digitalizálása nyomán beszédünk, gesztusaink, írásaink és képeink elveszítik a hangokhoz, a testhez, a papírhoz és a tárgyakhoz kapcsolódó materialitásukat. Mivel a digitális jelek elsődlegesen nem értelmünkhöz szólnak, s nem testünk generálja és érzékeli azokat, kilépnek abból a természetes kommunikatív térből, amelyeket korábban a diskuszió résztvevői, a szövegek írói és olvasói, a képek létrehozói és szemlélői közösen birtokoltak a kommunikáció folyamatában. Ez persze már több mint egy évszázada, a kommunikáció különböző módjainak és tartalmainak mechanikus és elektronikus reprodukciójával elkezdődött.¹⁴ Azonban a különféle akusztikus-auditív, vizuális és haptikus jelek digitalizációja tette lehetővé a jeltovábbítás korábban elválasztott csatornáinak egységesítését, ez nyitotta meg az utat a kommunikáció módjainak, technológiáinak és eszközeinek konvergenciája előtt, s ennek következtében kerültek az input és az output között áramló digitális jelek a gép kibernetikus kontrollja alá. Egyszóval, a jelek digitalizációja következtében a beszélők személyes és nyelvi identitása, a személyek között zajló kommunikáció tartalmi a gép és a gépet irányító számára ellenőrizhetővé, rögzíthetővé, manipulálhatóvá, analizálhatóvá és szűrhetővé váltak. Éppen ezért a beszélő személy és a digitalizált tartalmak transzparenciája, a kommunikáció kibernetikus kontrollja és e kontroll hatalmi-gazdasági kontrollja sokakban idézi fel Bentham *Panopticon*jának vagy Orwell *Big Brother*jének vízióját. Napjainkban a végítélet harsonájaként zengő politikai üzenetek is felkeltik bennünk a technológia által vezérelt társadalmi jövőképekkel szembeni gyanakvásunkat. „A vállalkozások előtt álló alternatíva egyszerű”, véli Erkki Liikanen, „öleld magadhoz a digitális technológiát vagy pusztulj! S ez érvé-

¹³ Jean BAUDRILLARD, *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Paris: 1972. 209. o. – A tömegmédiák újabb kritikáihoz lásd még: Jean BAUDRILLARD, *La guerre du Golfe n'a pas eu lieu*, Paris: 1991. – Noam CHOMSKY – E. S. HERMAN, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, New York: 1988.; E. S. HERMAN – R. W. MCCHESENEY, *Global Media: The New Missionaries of Corporate Capitalism*, London: 1997. – Lucien SFEZ, *Critique de la communication*, Paris: 1988.

¹⁴ Walter Benjamin, „A fényképezés rövid története”, Walter BENJAMIN *Angelus Novus* c. kötetében, Budapest, 1980, 687–709. o. – Walter BENJAMIN, „Das Kunstwerk im Zeitalter seiner mechanischen Reproduzierbarkeit”, *Zeitschrift für Sozialforschung* 1936, reprint kiadás: München: 1970, 40–68. o. – Max HORKHEIMER – Theodor W. ADORNO, „A kultúripar: A felvilágosodás mint a tömegek becsapása”, Max HORKHEIMER – Theodor W. ADORNO, *A felvilágosodás dialektikája*, Budapest: 1990, 147–200. o.

nyes az egész társadalomra is.”¹⁵ Az ellenőrzött társadalom megvalósítását célzó újabb törvénytervezetek – így például, a *Digital Telephony Bill* (1994) az Egyesült Államokban, vagy a *Resolution on the Lawful Interception of Telecommunications* (1996) az Európai Unióban – a tartalom szűrésével, a teljes körű és folyamatos adatgyűjtéssel, bizonyos algoritmusok különleges védelmével és mások tiltásával, a közszabadság jogelveinek figyelmen kívül hagyásával és a drákói büntetési tételek bevezetésével sokak számára igazolják azt, hogy Bentham, Kafka, Orwell és Atwood intézményei és figurái nem pusztán klasszikus irodalmi reminiscenciák vagy közönséges paranoiák szülöttei voltak. Igaz, Bentham és *Panopticonja* nem sorolható a disztópikus irodalom nagy vonulatába. Bentham ugyanis, üzleti sikereinek előmozdítása mellett, a társadalom megreformálását, a társadalmi deviancia leküzdését és a morál védelmét remélte különös terve megvalósításától. Hasonlóképpen érvelt egykor, mint a kontroll ezen intézményeinek mai szószólói. Ahogy David Lyon megfogalmazta, „Bentham Panopticonja az isteni mindentudás világi paródiáját képviselte, a megfigyelő, mint az Isten, láthatatlan maradt”.¹⁶ Mindenesetre, az istent játszó Bentham üzleti terve, Kafka, Orwell és Atwood disztópikus irodalmi víziói könnyen valósággá válhatnak egy olyan társadalomban, ahol az új kommunikációs technológiák teljesen behálózzák a személyek közötti kommunikáció virtuális tereit és amelynek polgárai nem lépnek fel a kommunikáció és az információ szabadságának védelmében.¹⁷

Az új kommunikációs technológiák és eszközök integrációja nyomán folyamatos és egyre mélyülő kommunikatív interakciók sora jellemzi az ember és a gép kapcsolatát, s az interakciók egyre inkább behatolnak életünk minden területére. Ezek a változások sokkal nagyobb kihívások elé állítanak bennünket, mintsem hogy azokban pusztán a beszédmódok szabadságát és sokféleségét, a kommunikáció személyes tereinek kiszélesítését és virtuális rekonstrukcióját, vagy azoknak a régi időknek visszavételét lássuk, „amikor még mindannyian együtt voltunk”.¹⁸

(A tanulmány megjelent a *Mobil információs társadalom: Tanulmányok* című kötetben.
Szerk.: Nyíri Kristóf, Budapest, MTA Filozófiai Kutatóintézet, 2001.)

¹⁵ Idézet Erkki Liikanennek, az Európai Bizottság vállalkozásokért, az információs társadalomért és az információs technológiáért felelős biztosának a *Confederation of Norwegian Business and Industry, Annual Conference* alkalmából Oslóban, 2000. január 6-án elmondott beszédéből.

¹⁶ David LYON, *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*, Minneapolis: 1994. 57–80. o.

¹⁷ *Big Brother in the Wires: Wiretapping in the Digital Age*, ACLU Special Report, 1998. március – *Communication: For and Against Democracy*, szerk. Mark RABOY és Peter BRUCK, Montreal–New York: 1989. – Kevin ROBINS és Frank WEBSTER, „Cybernetic Capitalism: Information, Technology and Everyday Life”, a *The Political Economy of Information* c. kötetben, szerk. Vincent MOSCO és Jane WASKO, MADISON, 1988. – Paul VIRILIO, „Télésurveillance globale”, *Le Monde Diplomatique* 1999. aug., 4–5. o. – Steve WRIGHT, *An Appraisal of Technologies of Political Control*, STOA Working Document, Luxembourg: 1998. jan. 6.

¹⁸ Ezzel a találó megjegyzéssel bírálja Philippe Breton a „globális falu” kifejezését, amelyet a múlt iránti nosztalgia modernista exaltációjának tart. Lásd Philippe BRETON, *L'utopie de la communication*, Paris: 1997. 6. o.